

УДК 910.1:912(=161.2:477) (091)

Олег Шаблій, Олександра Вісьтак

ГЕОГРАФІЧНІ АТЛАСИ МИРОНА КОРДУБИ

Мирон Кордуба – визначний український історик школи Михайла Грушевського. В гімназіях Чернівців, Холма і Львова він поряд з історією викладав географію. З дидактичних міркувань М. Кордуба використовував шкільні карти й атласи, які його не задовольняли, оскільки були видані тодішніми займаннями українських земель (німецько-, румунсько- і польськомовними). Тому на початку десятих–двадцятих років ХХ ст. він уклав україномовні атласи (1912 р., 1914 р., 1922 р.). Перші дві публікації були здійснені у Коломиї, остання – у Лейпцігу. Атласи зустріли доброзичливу критику української географічної громадськості (Т. Ставничий, С. Рудницький). М. Кордуба частково врахував у третьому виданні (1922 р.) зауваження критиків. «Географічний атлас» (1912 р.) містив 35 карт і картосхем. Усі карти атласу поділено на три групи: фізичні (їх більшість), політичні та етнічні (в т. ч. карта релігій). Звертає на себе увагу також «Карта народів» (Галичини і Буковини) і «Карта народів» (Австро-Угорщини у 1912 р. і 1914 р.; чи Наддунайщини і Швейцарії – у 1922 р.). Україна представлена у всіх атласах на фізичних картах Європи з нанесенням на її території фізико-географічних одиниць: Карпати, Кримські гори (Яйла), Донецький кряж та ін. Карта є значним джерелом географічної інформації з розселення, політико-адміністративного поділу, рельєфу, гідрографії тощо. Атласи М. Кордуби – великий внесок у методіку викладання географії у середньошкільних закладах, в україномовну картографічну справу.

Ключові слова: М. Кордуба, атлас, географічна карта, Галичина, Україна.

Olexandra Vis'tak, Oleh Shablii. Geographical atlases of Myron Korduba. Myron Korduba is a prominent Ukrainian historian of the Mykhaylo Hrushevskiy's school. In the secondary schools of Chernivtsi, Kholm and Lviv, he taught geography and history. From didactic considerations, M. Korduba used the school maps and atlases that did not satisfy him, as they were issued by the occupants of the Ukrainian lands (German, Romanian, and Polish). Therefore, in the early twenties of the twentieth century, he concluded the Ukrainian-language atlases (1912, 1914, 1922). The first two publications were made in Kolomiya, the last one in Leipzig. The Atlases met the benevolent critique of the Ukrainian geographic community (T. Stavnychiy, S. Rudnyts'kyi). M. Korduba partly took the comments of critics in the third edition (1922). The Geographic Atlas (1912) contained 35 maps. All cards of atlas are divided into three groups: physical (their majority), political and ethnic (including a map of religions). The map of nations (Halychyna and Bukovyna) and the Map of Nations (Austro-Hungarian in 1912 and 1914, or Naddunayshchyna and Switzerland in 1922) are also appealing to them. Ukraine is represented in all atlases on physical maps of Europe, with the application of physical and geographical units on its territory: the Carpathians, the Crimean mountains (Yayla), Donetsk ridge and others. The map is a significant informative source of geographical information of resettlement, political and administrative division, relief, hydrography, etc. M. Korduba's atlases – a great contribution to the methodology of teaching geography in secondary schools, to the Ukrainian language cartographing affair.

Key words: M. Korduba, atlas, geographic map, Halychyna, Ukraine.

Десяті-двадцять роки ХХ ст. характеризувались активною боротьбою українства за побудову своєї національної держави. У цій боротьбі визначну роль зіграли вчені історики та географи. Серед них слід назвати першою чергою імена Михайла Грушевського, Степана Рудницького, Мирона Кордуби, Володимира Гериновича, Степана Томашівського та ін. Розуміючи функцію науки у державотворчому процесі, С. Рудницький писав: “будуємо нашу нову наукову культуру на історичній, філологічно-літературній і етнографічній підставі, даймо ж їй реальний географічний підклад, бо сором тому народові, що не знає своєї неньки – рідної землі”. І далі: “ідеалом українців є вільна Україна в її етнографічних межах”, а “...справа меж суцільної української території, це справа не тільки політично, але й науково важлива” (1923 р.).

Суттєвим аспектом в науковому обґрунтуванні необхідності розбудови української держави в етнічних межах української нації була картографічна діяльність – підготовка та видання карт і атласів різних сюжетів та масштабів. Зокрема, це стосується карт і атласів України, а також картографічних творів українською мовою.

Відомо, що першу етнічну карту України українською мовою виготовив і видав у 1896 р. д-р Григорій Величко під назвою “Народописна карта українсько-руського народу”. У 1907 р. вийшла перша українська карта східної і західної півкуль (масштаб 1:3 000 000), автором якої був С. Рудницький. Виконана за усіма вимогами тогочасної географічної та картографічної науки вона являла собою свого роду прорив в українській картографічній справі. Але її роль ширша –

культурологічна: цим було зайвий раз доказано самостійність і самодостатність україномовної видавничої картографічної діяльності; карта стала важливою основою вивчення географії у народній школі та у гімназіях.

В цьому руслі особливе місце належить Мирону Кордубі – визначному історикові, солідному географові і картографові. Вперше у 1912 р. у Коломиї ним видано “Географічний атлас”, який містив 35 карт і картосхем, в т. ч. 24 головних і 11 побічних (карт-врізок). У подальші роки він двічі перевидавався (друге видання – Коломия, 1914 р.; третє видання – перероблене і доповнене, Київ – Ляйпціг у 1922 р.). Цей атлас засвідчив, що українська картографія остаточно вийшла на європейський рівень, стала на міцні наукові – методологічні, теоретичні та методичні позиції поруч з польською, німецькою чи англійською.

Атлас М. Кордуби, як це випливає з його змісту, призначався для вивчення географії у середній школі. Тому на початку атласа розкрито космічні аспекти географії: показано зоряне небо, загальні особливості положення Землі у Сонячній системі, річний рух Землі навколо Сонця, західну і східну півкулі, півкулі суші і океану, морські течії. Далі автор представляє різні материки, головну увагу звертаючи на Європу, а в ній – на Україну та її сусідів.

Усі карти атласу можна розділити на три групи: фізичні (їх більшість), політичні (вони представлені переважно у меншому масштабі, ніж фізичні та із урахуванням змін, що сталися після I світової війни в атласі 1922 р.) та етнічні і пов’язана з ними карта релігій. Остання група включає лише три карти: “Карта народів” [Галичини і Буковини], де чітко відокремлюється західна та південно-західна межа української етнічної території; “Карта народів” [Наддунайщина¹ і Швейцарія] – усі у масштабі 1:2 000 000.

Звертають на себе увагу карти України та Галичини і Буковини. В першому виданні Україна подана в дещо звужених рамках: на сході – від меридіану Ростова-на-Дону, з півночі – паралелі Брянська, з півдня – гирла Дунаю (Кримський півострів тут розрізаний нижнім краєм рамки надвоє). Третє видання атласу охоплює Україну в її етнічних межах, хоч ця межа не нанесена (на заході рамка проходить через Тарнів, на сході – по гирлу Волги). В обох випадках Україна представлена на фізичній карті. Це дало змогу нанести головні фізико-географічні одиниці території України: Карпати (з Горганями, Низьким і Високим Бескидом, Чорногорою та ін.), Яйла (Кримські гори), Донецький кряж, Лівобічна, Українська височини, Подільська і Покутсько-Бесарабська плити (височини), Чорноморська, Наддніпрянська низовини та ін. Правда, на карті 20-х років показано дореволюційні губернії – Київську, Волинську, Подільську і т. д., але відсутнє адміністративне ділення окупованої Польщею Західної України.

На карті України атласа 1922-го року

представлена густа мережа населених пунктів (осель) з групуванням за людністю (тис. осіб): 1) менше 5; 2) 5–20; 3) 20–50; 4) 50–100; 5) 100–500; 6) більше 500. Рельєф України позначено двома способами: кольоровим фоном подано висоти суші (шість градацій), а бергштрихами виділено окремі макрорформи. Незважаючи на порівняно малий масштаб (1:4 750 000), карта являє собою надзвичайно інформативне джерело стосовно фізико-географічних одиниць, орографії, гідрографії, розселення, політико-адміністративного поділу та ін.

Звертає на себе увагу поступове уточнення транскрипції власних географічних назв і термінів на картах атласів: струя – течія, Росія – Росія, Маріуполь – Маріуполь, Григоріопіль – Григоріопіль, Овідіопіль – Овідіополь, Єлисаветгород – Єлисаветград, Південний Льодовитий океан – Антарктида та ін.

Атласи М. Кордуби стали основою для подальшого розвитку українського географічного картографування, що яскраво проявилось у виданні у 1928 і 1929 рр. “Географічного атласа УРСР” В. Кльованого, а згодом національного “Атласа України й сумежних країн” (1937 р.) В. Кубійовича.

Подаємо рецензію на географічний атлас М. Кордуби, написану відомим у Галичині учителем географії та історії *Теодозієм Ставничим* на виданні у 1912 р.²

Теодозій Омелянович Ставничий народився в 1886 р. у м. Яворові (?) на Львівщині. Помер у 1979 р. в еміграції (США, Буффало). Дружина – Олександра Дуткевич. Працював учителем географії та історії, директором української гімназії «Рідної Школи» ім. Осипа Маковея у Яворові. Був одним з організаторів двох з’їздів викладачів географії Галичини у Львові (1929 р., 1931 р.). Підтримував тісні ділові зв’язки з Оленою Степанів та Володимиром Кубійовичем.

Теодозій Ставничий

Дійсний член Наукового Товариства ім. Шевченка. Він написав: «Лежить перед нами геогра-

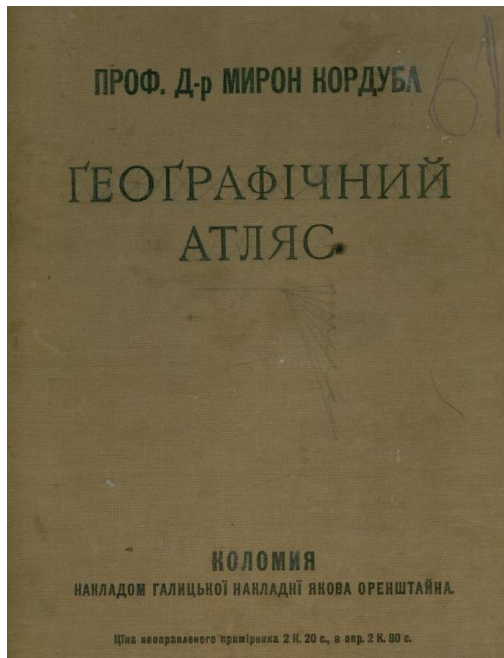
² Публікується за: *Ставничий Т.* Український шкільний атлас / Т. Ставничий // Діло. – 26 вересня 1912 р. (незначна правописна адаптація *О. Шабля*).

¹ У атласах 1912, 1914 рр. – Австро-Угорщина.

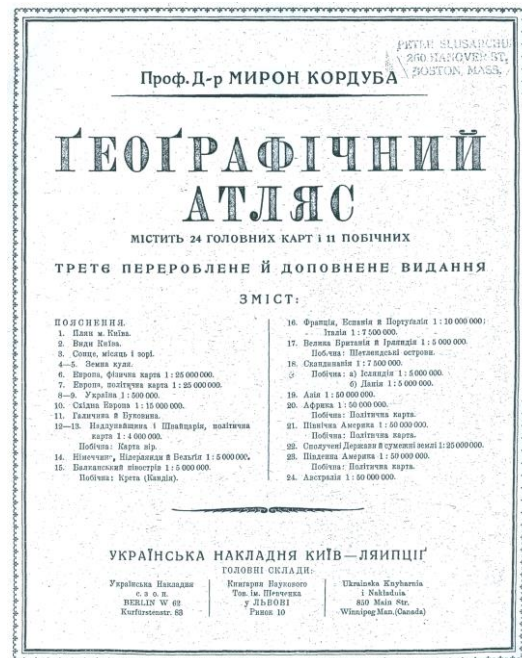
фічний атлас середнього обсягу, перше українське видання цього роду. Виступив з ним звісний вже з своїх праць на тім полі проф. д-р М. Кордуба. Про культурне значення такого видання не потребує і згадувати. Стінна карта Європи згаданого автора, Австро-Угорщини – О. Поповича; Галичини, Буковини, України – Г. Величка; мала карта України з

Ukr. Rundschau, планіглоби (карти півкуль. – О. Ш.) д-ра Рудницького, нарешті малі мапки Галичини й Австро-Угорщини в підручниках для народних шкіл – от і весь наш картографічний здобуток.

Атлас д-ра Кордуби укладений і виданий, передусім, для заспокоєння потреб середніх шкіл. Отже, з цієї позиції буду його розглядати.

Обкладинка першого видання «Географічний атлас», Коломия, 1912 р.

Титульна сторінка «Географічний атлас», Ляйпціг, 1922 р.

Мапи є, передусім, фізичні, отже, вони відображають природні прикмети будови поверхні Землі. Однак, крім того в атласі є політична мапа Європи та Австро-Угорщини, а на кожній іншій є границі держав і країв, позначені червоною не яскравою фарбою, при частинах світу в куті подані політичні картограми, а при Галичині і Австро-Угорщині – це карти народів і вір. Перша сторінка атласу присвячена астрономічній географії, а на обкладинці знаходимо пояснення до сеї карти в обсязі понад двох сторінок друку.

Вибір карт і їх уклад можемо назвати дуже вдалим з погляду на їх призначення. Лише децю відчувається брак кліматичної карти (розподілу тепла і вітрів) і маленької деклінаційної карти (відхилення магнітної стрілки від меридіану), які можна було б помістити навіть на місця політичних карт Європи і Австро-Угорщини. Малі політичні мапки збоку зовсім вистачають, а топографію можна безпечно застосовувати і до фізичних карт. Щодо залізничних ліній, то з огляду на історичне значення природних шляхів, як у головній частині проведено ці лінії, то це враховано вже при рисуванні мап.

Усі європейські держави розміщені по окремих картах, крім сего маємо карти Галичини й України. Ця остання – це перша фізична карта

України, а на ній етнографічна границя показана рожевою «штриховою» фарбою і «штриховою» чорною лінією.

Водночас масштаб вибраний вдало. Частини світу в масштабі 1:50 мільйонів, що при наглядному навчанні про розмір континентів і держав стає дуже в пригоді. Проекції земної кулі або її частин на площину атласу є з тих, що загальноуживані. Для більших просторів – проекції Бонного або Сандона залежно від характеру континенту; для менших – модифікована конічна проекція, для півкуль Нельса – модифікована глобальна проекція, для [морських] течій – проекція Меркатора, а для двох маленьких півкуль суші та океану – стереографічна горизонтальна проекція.

Шкода, що автор не подав на картах якості проекцій, що в ліпших атласах є загальноуживаним. При проведенні читання мапи бодай у V і VI гімназіальному класах ознайомлення учнів з рівнокутними і рівноплощинними проекціями вважаю необхідним.

При теперішньому плані навчання і з огляду на новий підручник до навчання географії д-ра Каминського відчувається нестача геологічних мапок, а хоч би вони і були приготовлені для затвердженого більшого атласу, то ледви більшість спроможеться на його купівлю, тим паче,

що предмет в цих класах мусить бути дуже побіжно трактований з погляду на призначену для нього лише одну годину тижнево і годі від наших учнів вимагати обов'язкової купівлі великого атласу.

Нарешті, зверну увагу шановного автора на брак ізобатів бодай в європейських морях. Ізобати на планіглобах не компенсують їх нестачі при детальному вивченні Європи і її країн.

Над ріками, особливо на височинах і плоскогір'ях треба би подати декілька абсолютних висот, бо маленький набір кольорів тут не достатній.

Для Галичини здалося б додати ще б одну ізогісу, бо загальноприйняті через 0–200 і 200–500 м не можуть визначити на мапі особливостей нашого терену. Зокрема, Покуття, Бердо-Городища, Поділля і Розточчя, які зовсім не виступають на мапі як слід виразно.

Друк на мапі відіграє дуже важливу роль, передовсім на теренах з різноманітним краєвидом. Жирні букви першими кидаються в очі і стирають враження рельєфу терену.

Цих пару зауваг і побажань звертаю на адресу шановного автора з огляду на передбачуване видання більшого атласу. Зміни в цьому напрямку для наукового трактування географії з допомогою мап у вищих класах дуже пожадані. Однак, атлас з огляду на свій обсяг і ціну зовсім на тім не втрачає і його можна сміло і гаряче вручити ширшим верствам нашої суспільності, тим більше, що ідентичні польські видавництва не стоять вище цього, а німецькі, особливо віденські, мало в чому

його перевищують.

Ціна, беручи навіть до уваги популярні європейські видавництва, можна сміло сказати, стоїть у простій пропорції до дійсної вартості, а навіть є низькою. Відомому накладникові Світової Бібліотеки належить признання за це видання».

Отже, маємо зразок доброзичливої і фахової рецензії на складний картографічний твір українського автора. Очевидно, це зайвий раз укріпило віру історика Мирона Кордуби у потрібність його картографо-географічної діяльності. Водночас це дало додаткову можливість поліпшити викладання і вивчення географії у середньошкільній сфері.

Як бачимо, рецензія є дуже виваженою, фаховою, а отже, позитивною. Зауваження рецензента – спеціаліста – географа, яким був с. п. Т. Ставничий (відомий гімназійний учитель і організатор географічної освіти в Галичині) стосуються головно упущень природно-географічного характеру: відсутність кліматичних карт і карти геології, недоліки у відображенні рельєфу, відсутність ізобат, відміток висот тощо. Вимоги зростали при політико-географічному картографуванню, коли після Першої світової війни у Європі утворилося багато нових національних держав тощо.

Загалом атласи М. Кордуби засвідчили зростання картографічної культури української спільноти в Європі, її високий рівень і посилення дидактичних функцій при вивченні географії, в т. ч. географії рідної країни – України у середній школі.

Література

1. Кордуба М. Географічний атлас. – Коломия, 1912.
2. Кордуба М. Географічний атлас. – Ляйпціг, 1922.
3. Ставничий Т. Український шкільний атлас // Діло. – 1912 р. – 26 вересня.
4. Шаблій О. І. Академік Степан Рудницький – фундатор української географії. – Львів – Мюнхен: ЛНУ ім. І. Франка, 1993.